

SPOŁECZNOŚĆ ŻYDOWSKA POGORZELI

Życie religijne w Pogorzeli i na terenie gminy tworzyło kilka społeczności wyznaniowych, które przez większość czasu opierały się na pokojowej współegzystencji. Już w XVI wieku w Pogorzeli zadomowili się protestanci, a w jednym z kolejnych pokoleń osiadłych w mieście urodził się wybitny teolog tego nurtu z przełomu XVI i XVII wieku – Samuel Dambrowski. Obok katolików i protestantów życie religijne urozmaicała mniejszość żydowska. Niestety, na temat Żydów w Pogorzeli w okresie przed rozbiorami wiadomo niewiele. Pewne jest, że w XVIII wieku Żydzi otrzymali szereg przywilejów, a także korzystali z tolerancji wyznaniowej polskiej szlachty. Ponadto specjalne ustawy i dekrety regulowały koegzystencję tej grupy z resztą mieszkańców tworzących poszczególne powiaty.

W okresie zaborów Pogorzela wchodziła w skład powiatu krotoszyńskiego, a w latach 1887-1932 była częścią powiatu koźmińskiego, po czym znów wróciła pod krotoszyńską administrację. Na okres XIX stulecia oraz pierwszej połowy XX wieku przypada najwięcej informacji na interesujący nas temat. W obrębie powiatu krotoszyńskiego w latach zaborów i w dwudziestoleciu międzywojennym funkcjonowało kilka gmin żydowskich: w Borku, Dobrzycy, Kobylinie, Koźminie, Krotoszynie, Pogorzeli i Zdunach. W większości tych miast wybudowano także synagogi, jednak w wielu przypadkach nie ma już po nich praktycznie śladu. W tym regionie społeczność żydowska utrzymywała się głównie z handlu i rzemiosła. Od końca XIX wieku do zakończenia I wojny światowej w powiecie krotoszyńskim i koźmińskim mocno się skurczyła.

Istotny zwrot nastąpił po 1919 roku. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości wielu Żydów nie widziało dla siebie dalszej przyszłości i wyemigrowało do Niemiec, Stanów Zjednoczonych, Szwajcarii lub Palestyny. Ruch ten przyczynił się do tego, że na kilka lat przed wybuchem II wojny światowej z powodu malejącej liczby członków wspólnoty niektóre gminy żydowskie rozwiązano – włącznie z pogorzelską.

Tabela

**Liczebność społeczności żydowskiej
w powiatach krotoszyńskim i koźmińskim**

Miejscowość	1845	1871	1885	1895	1905	1910	1913	1920	1933
Borek	591	379	252	157	91	69	69	52	16
Dobrzyca	146	147	103	103	57	34	35	27	12
Kobylin	375	354	277	197	153	115	115	80	40
Koźmin	722	588	454	394	312	272	273	190	20
Krotoszyn	2203	1449	1074	800	525	410	411	192	30
Pogorzela	44	51	43	25	17	14	14	8	4
Zduny	210	92	50	54	36	29	29	9	6

Dane za: G. Kleber, O. Schölzel, *Jüdische Gemeinden im Kreis Krotoschin*, „Krotoschiner Notizen” 2020, nr 32, s. 31.

W pierwszej połowie XVIII wieku w Pogorzeli istniał przepis zabraniający Żydom osiedlania się na terenie miasta: *de non tolerandis iudaeis*¹. Natomiast w II połowie tego stulecia zapis ten uchylono, ponieważ w 1765 roku miasto zamieszkiwało 32 przedstawicieli tej grupy, a w 1770 roku z tytułu pogłównego do miejskiej kasy wpłacili 64 złote. W XVIII stuleciu Żydzi nie tworzyli jeszcze zorganizowanej społeczności na terenie Pogorzeli i podlegali gminie żydowskiej w Borku. Mimo to pogorzelscy Żydzi posiadali własnego szechtera². Na początku XIX stulecia, kiedy za sprawą Żydów z Borku dotychczasowa mniejszość mocno się przeobraziła, zaczęli tworzyć bardziej zwartą wspólnotę³.

Przez dziesięciolecia liczba mieszkających w Pogorzeli Żydów falowała, raz tylko przekraczając pół setki osób. Dla przykładu, według danych w 1793 roku na 785 mieszkańców Pogorzeli czternastu było Żydami, a w 1816 roku już tylko ośmiu. Wiadomo jednak, że w 1825 roku w Pogorzeli mieszkał Żyd o imieniu Aron, który wszedł w spór z ówczesnym proboszczem księdzem Ignacym Osieckim. Po śmierci jednego z mieszkańców miasta, niejakiego Piotra Gawrońskiego, Aron postanowił wydzierżawić od jego

¹ W. B o g u s ł a w s k i, *Pogorzela – zarys dziejów*, Poznań 2008, s. 55, mps pracy magisterskiej w zbiorach Biblioteki Publicznej Miasta i Gminy w Pogorzeli.

² Szechter – osoba uczona w piśmie, znająca Talmud. Szechter zajmują się rytualnym ubojem, przygotowując koszerne porcje, pieczętując je małą rabinowską pieczęcią. Instytucja ta wzbudzała duże kontrowersje, zwłaszcza że szechterzy wzbraniali się przed ogłuszaniem lub znieczulania zwierzęcia przeznaczonego na ubój. W XIX wieku w niektórych regionach Europy zakazano tych praktyk, m.in. w 1889 roku w Szwajcarii, a w 1891 roku w Saksonii.

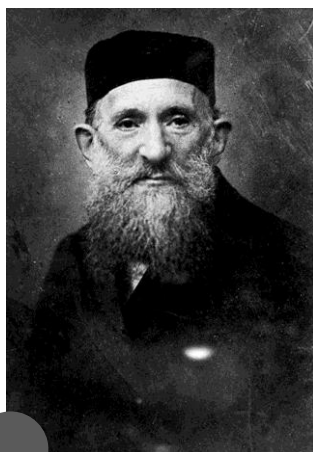
³ A. H e p p n e r, I. H e r z b e r g, *Aus Vergangenheit und Gegenwart der Juden und der jud. Gemeinden in den Posener Landen; nach gedruckten und ungedruckten Quellen*, Koschmin-Bromberg 1904, s. 710.

spadkobierców dom znajdujący się niedaleko kościoła parafialnego. Wcześniej dzierżawił już karczmę należącą do tutejszego dziedzica. Dowiedziawszy się o zamiarach Arona, 28 marca 1825 roku ksiądz Osiecki złożył oficjalny protest do magistratu. Proboszcza oburzyła wiadomość, że do budynku oddalonego o 100 m od kościoła parafialnego miał się wprowadzić przedstawiciel starozakonnych. Skargę miano przekazać konsyliarzowi ziemskiemu w Krotoszynie. Osiecki apelował, aby zabronić Aronowi:

tak blisko kościoła się sadowić, ile że z administrowaniem sakramentów potrzebnych chorym, około tego domu przechodzić muszę. [...] Udaje się także sam do Wielmożnego Konsyliarza Ziemskiego z prośbą uniżoną, aby dla ohydy religii naszej tak blisko kościoła i na ulicy Kościelnej Żydowi sadowić się zabronił. Wprawdzie Wielmożny Konsyliarzu Ziemski, nie jestem przeciwny plasowaniu się żydowskim familiom w miasteczku Pogorzeli, tylko chodzi o to, aby się sadowili tam, gdzie dawniej przed pożarem ognia mieszkali i nie tak blisko kościoła albowiem musiałyby ustać obrządek religijny publicznej processyi w czasie Bożego Ciała po rynku i nie miałbym wolnego przejścia z kościoła ulicą do chorych na rynek prowadzącą⁴.

Ostatecznie protest księdza Osieckiego rozpatrzono pozytywnie, a kontrakt pomiędzy Aronem a spadkobiercami Gawrońskiego urzędowo unieważniono.

10 sierpnia 1838 roku Pogorzelę nawiedził kolejny pożar. Tym razem ogień strawił 17 domostw i pozbawił dachu nad głową 31 rodzin. Ówczesny starosta krotoszyński Bogusław Ludwik Karczewski razem z burmistrzem Pogorzeli Szymonem Kalinowskim zwrócili się do ościennych gmin z prośbą o wsparcie w tym tragicznym dla miasta czasie. Kilka lat po tym wydarzeniu w 1841 roku Pogorzelę zamieszkiwało 17 żydowskich rodzin.

Adolf Sandberg (1843-1913) – w miejskim samorządzie pełnił funkcję skarbnika

⁴ Fragment cyt. za: A. S i a m a, *O perypetiach Żyda Arona z Pogorzeli*, „Rzecz Krotoszyńska”, 2011, nr 7, s. 16.

Jednym z wysoko postawionych członków tej społeczności był Adolf Sandberg (1843-1913), pełniący funkcję miejskiego skarbnika, którą piastował wcześniej jego ojciec. Pod koniec życia Adolf przeniósł się do Wrocławia. Z kolei jego syn Leo Salomon Sandberg (także urodził się w Pogorzeli w 1877 roku) wyemigrował do powstałego już Izraela (zmarł w 1970 roku). Będący na co dzień nauczycielem doktor Pinkus Neustadt był również rabinem, a także wspólnotowym szejchemem.

W 1901 roku w Pogorzeli mieszkało 23 Żydów, koło 1909 roku było ich 17, natomiast w przededniu I wojny światowej w mieście znajdowała się już tylko jedna osoba wyznania mojżeszowego. Był nim Adolf Lewin, właściciel cegielni, radny miejski oraz budowniczy dróg (między innymi trasy z Pogorzeli do Koźmina). W 1932 roku w wieczornym wydaniu „Kurjera Poznańskiego” znalazła się wzmianka o żydowskich dożynkach w Pogorzeli.

Dnia 21 br. Urządzili gospodarze gminy Elżbietkowa doroczne dożynki, na które zaprosili właściciela mleczarni Żyda Lampla z Pogorzeli Dworu. Jak zwykle Żyd sprytny dla zjednania sobie klienteli zafundował beczkę piwa, na co obecni gospodarze wznosili z radości przez przeciąg czasu na cześć Żyda wesołe okrzyki. Zaznaczyć należy, że wszyscy gospodarze mają swe majątki z Urzędu Ziemińskiego – relacjonowano w dzienniku⁵.

Do 1939 roku Pogorzelę opuścili pozostali już nieliczni wyznawcy judaizmu.

Ulica Kotkowiaka. Przed 1912 rokiem, zanim powstał widoczny na zdjęciu budynek, znajdował się tu żydowski dom modlitewny

⁵ „Kurjer Poznański” 1932, nr 400, s. 7.

W mieście znajdował się żydowski dom modlitewny (bożnica) wybudowany w 1846 roku. Wzniesiono go niedaleko Rynku, na ulicy Koźmińskiej (dzisiejsza ulica Kotkowiaka). Był on darem od ówczesnego właściciela miasta Feliksa Taczanowskiego. Do 1912 roku w obiekcie odprawiano nabożeństwa, jednak po drastycznym spadku liczebności żydowskich mieszkańców gminy bożnicę sprzedano i następnie zburzono. Na jej miejscu wybudowano nowy obiekt, w którym do 2023 roku mieściła się apteka. Tutejsza wspólnota posiadała także własny cmentarz. Mieścił się on za miastem, u zbiegu ulicy Boreckiej i Szarych Szeregów. Pierwsza wzmianka o miejscu spoczynku dla Żydów pochodzi z 1889 roku. Wiadomo jednak, że przed powstaniem tego miejsca pochówku Żydów z Pogorzeli grzebano w Borku.

U zbiegu ulicy Boreckiej i Szarych Szeregów znajdował się cmentarz dla wspólnoty Żydów w Pogorzeli. W okresie okupacji zniszczyli go Niemcy. Macewy wykorzystano w trakcie przebudowy elektrowni w Pogorzeli w 1943 roku

Cmentarz pełnił swą funkcję do początku II wojny światowej. Na przełomie 1940 i 1941 roku zniszczyły go niemieckie władze okupacyjne. Macew użyto do rozbudowy miejscowej elektrowni w 1943 roku. Od 1945 roku miejsce wykorzystywano między innymi jako składowisko piasku. W 2016 roku władze Pogorzeli nawiązały kontakt z gminą żydowską z Poznania w celu podjęcia wspólnych działań mających upamiętnić dawne miejsce pochówku. Według planów teren cmentarza ma zostać wytyczony w jego historycznych granicach, a także pojawić się ma tablica pamiątkowa i informacyjna⁶.

⁶ <https://tiny.pl/c8qh3> [Dostęp: 6 listopada 2023 roku].

Bibliografia

- Berger Heinrich, *Geschichte der Juden in Krotoschin*, Krotoschin 1907.
- Bogusławski Wiktor, *Pogorzela – zarys dziejów*, Poznań 2008, mps pracy magisterskiej w zbiorach Biblioteki Publicznej Miasta i Gminy w Pogorzeli.
- Drechser Herbert, *Die Stadt Pogorzela im Wandel der Zeiten*, Heidelberg 2001.
- Heppner Aaron, Herzberg Isaak, *Aus Vergangenheit und Gegenwart der Juden und der jud. Gemeinden in den Posener Landen; nach gedruckten und ungedruckten Quellen*, Koschmin-Bromberg 1904.
- Kleber Gabriele, Schölzel Olaf, *Jüdische Gemeinden im Kreis Krotoschin*, „Krotoschiner Notizen” 2020, nr 32.
- „Kurjer Poznański” 1932, nr 400.
- Siamia Alfred, *O perypetiach Żyda Arona z Pogorzeli*, „Rzecz Krotoszyńska” 2011, nr 7.

<https://tiny.pl/c8mp2>

<https://tiny.pl/c8ml7>

<https://tiny.pl/c8mlw>

<https://tiny.pl/c8qh3>